

Ankstyviausių rašytinių šaltinių – kryžiuočių kronikų duomenys kalba daugiausia apie žygiuose dalyvavusius asmenis bei jų pastangas užimti Vilniaus pilį XIV a. II p. – XV a. pr. (1365, 1375, 1377, 1383, 1390, 1394, 1402 m.) (*Hermanas iš Vartbergės*, 1991, p. 188, 205; *Marburgietis*, 1999, p. 131, 151, 156, 185, 199, 211–214; *Annalista Thorunensis*, 1886; *Detmar von Lübeck*, 1866; *Johann von Posilge*, 1866, p. 84, 104, 105, 127, 164–166, 194, 195, 258). Naujausioje istoriografijoje ryškėja, kad, ko gero, 1365 m. kryžiuočiai pasiekė Vilnių, tačiau pilies nepuolė. Iš Vilniaus pilių puolimų aprašymų (arba kai kurių tik paminėjimų) sunku sudaryti aiškesnį vaizdą apie jų architektūrą, tuo labiau apie pilių pastatų stogus bei jų dangas, kurie, ko gero, niekuo nesiskyrė nuo Ordino žemėse pastatytų pilių stogų, taigi niekuo negalėjo sudominti kronikų autorių. Suprantama, čerpių (stiegių) stogai glaudžiai siejasi su mūrinių pastatų atsiradimu bei jų raida. Išsamios studijos autorius apie Vilniaus pilių statybą ir architektūrą Napoleonas Kitkauskas, įvertindamas rašytinių šaltinių duomenis, pastebi, kad pirmą kartą Vilniaus mūrus pamini Vygandas Marburgietis, aprašydamas 1381 m. Kęstučio ir Vytauto kovas su Jogaila. N. Kitkauskas spėja tai buvus Vilniaus pilių mūrus (*Kitkauskas*, 1989, p. 14). Čia būtina patikslinti, kad kronikos lotyniškame vertime Vilniaus įtvirtinimai apibūdinami žodžiu „vallum“, kuris reiškia – pylimas (arba pylimas su aštriatvore) (*Wigand von Marburg*, 1863, p. 613). Theodoras Hirschas, nenurodydamas šaltinio, paaiškina parašo – Die Mauer (von Wilna), (*Wigand von Marburg*, 1863, p. 613, paaiškinimas 1533). Rimantas Jasas, lietuviško kronikos vertimo autorius, žodį „vallum“ tiesiogiai verčia į pylimą (*Marburgietis*, 1999, p. 176). Sekant T. Hirschu, N. Kitkausko spėjimas, kad tai, ko gero, Vilniaus pilių mūrai, atrodo visai įtikinamai, nes Vilniaus miestas tuo metu neturėjo mūrinės gynybinės sienos, tačiau vis dėlto nereiktų priskirti Vygandui to, ko jis nėra parašęs. Pirmą kartą Vilniaus pilių mūrai paminimi 1387 m. Jogailos privilegijoje vyskupui Andriui (*CDCV*, 1948, p. 5). Aišku viena, kad net mūrinių pastatų bei įtvirtinimų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose santykinai vėlyvi ir

neinformatyvūs, o tokios detalės kaip Aukštutinės pilies statinių stogai visiškai neminimos.

Seniausiam Vilniaus miesto plane-panoramoje, 1581m. Kelne išleistame Georgo van Bruyneno (Brauno), ir Franso Hoogenbergho „Pasaulio miestų albume“ Aukštutinė pilis vaizduojama nuo pietvakarių (*Drėma*, 1991, p. 30, 31, Nr. 23). Šio Vilniaus miesto atvaizdo prototipas buvo nupieštas XVI a. vid. (*Drėma*, 1991, p. 29; *Rėklaitis*, 1999 a, p. 196). Vakarinis bokštas vaizduojamas kresnesnis, o pietinis – plonesnis. Bokštus jungia Pilies kalną juosianti mūro siena. Žymus menotyrininkas Vladas Drėma apie šį Aukštutinės pilies atvaizdą parašęs, kad tai ir viskas, kuo galima patikėti (*Drėma*, 1991, p. 85). Daugiakampiai bokštai vaizduojami cilindriniais su atvirais kreneliažais. Abu bokštai turi kūgio formos stogus. Reikia pripažinti, kad tai pirmas Aukštutinės pilies pastatų (bokštų) stogų atvaizdas. Svarbu pastebėti, kad tiek realiai buvę daugiakampio (aštuonkampio) plano bokštai, tiek miesto plane-panoramoje vaizdujami cilindriniai bokštai galėjo turėti kūginius stogus. Tomas Makovskis 1600 m. Vilniaus miesto panoramoje Aukštutinę pilį pavaizduoja nuo vakarų pusės. Vakarinis bokštas tik dviejų aukštų be kreneliažų, beveik lygus su Pilies kalną juosiančia gynybine siena. Jo stogas piramidinis su rutulio formos viršūne, užsibaigiančia kryžiumi. Pietinis bokštas kur kas plonesnis, matyt, su daugiakampės piramidės formos stogu, su kampiniais erkeriais (*Drėma*, 1991, p. 34, 35, pav. 27). Šios miesto panoramos eksplikacijoje, 24 numerio paaiškinyje, Šv. Martyno bažnyčia, buvusi Pilies kalne, klaidingai vadinama Šv. Mikalojaus bažnyčia (S. Nicolai in arce superiori). Bažnyčia pavaizduota be stogo, maždaug šiaurinės gynybinės sienos viduryje (arčiau į rytus). Vėlesni T. Makovskio Vilniaus panoramos variantai panašiai vaizduoja Aukštutinės pilies pastatus bei jos stogus. Karo inžinierius Juozapas Narūnavičius-Naronskis XVII a. vid. rašytame fortifikacijų vadovėlyje pateikia dar vieną Vilniaus aukštutinės pilies nuo pietvakarių pusės atvaizdą kaip neįvardytą iliustraciją (F) (*Drėma*, 1991, p. 83, pav. 85). Iliustracijoje pavaizduota mūrinė gynybinė siena (su vartais

pietvakarinėje dalyje), vakarinis bei pietinis bokštai, gotikinių formų pastatas pietinėje aikštelės dalyje orientuotas rytų–vakarų kryptimi, taip pat kažkokio pastato rytinėje aikštelės dalyje pietinis stogo galas, kyšantis iš už pietinio bokšto. Vakarinis bokštas vaizduojamas aštuonkampiu su kupolo formos stogu, pietinis – keturkampio plano su piramidės formos stogu, gotikinis pastatas pietinėje pilies dalyje dvišlaičiu stogu. XVIII a. pab. ir vėlesniuose ikonografiniuose šaltiniuose griuvėsiais virtę Vilniaus aukštutinės pilies pastatai vaizduojami be stogų. Pagal XVI–XVII a. ikonografinę medžiagą galima manyti, kad bent iki XVII a. pr. du Aukštutinės pilies bokštai (vakarinis ir pietinis) galėjo turėti čerpėmis dengtus kūgio arba piramidės formos stogus. XVI ir XVII amžių sąvartoje vakarinis bokštas galbūt turėjo skarda dengtą dekoratyvinę rutulio formos viršūnę, o 1655 m. prieš pat maskvėnų invaziją galėjo turėti medinį antstatą su skarda dengtu kupolu. Bet koku atveju seniausiuose Aukštutinės pilies atvaizduose negalima matyti Pilies kalno rytinės dalies užstatymo.

Seniausiam 1648 m. Frydricho Getkanto sudarytame Vilniaus miesto fortifikacijų plane Aukštutinė pilis vaizduojama aksonometriškai (*Drėma, 1991, p. 132, pav. 165*). Čia vaizduojami vakarinis ir pietinis bokštai, taip pat rytinis pastatas be stogų. Reikėtų atkreipti dėmesį į vieną svarbią detalę – pilies gynybinė siena prisijungia prie rytinio pastato kampų, bet jo nejuosia. Gaila, bet visų Aukštutinės pilies rekonstrukcijų autoriai sekė daugiau nei šimto metų vėlesnio vad. Fürstenhofo (1740 m., kitur 1738 m.) plano duomenimis, kuriame pavaizduotas aštuonkampio plano vakarinis bokštas, keturkampis pietinis bei pilies rytinis pastatas, iš trijų pusių apjuostas gynybine siena (*Drėma, 1991, p. 38, 39, pav. 31, 32*). Neseniai surastame XVIII a. pab. Vilniaus pilių plane, sudarytame prancūzų kalba (Plan de Horodnica a Vilna), Aukštutinės pilies gynybinės sienos liekanos pavaizduotos tik prie aštuonkampio plano vakarinio bokšto (*Kitkauskas, 1995, p. 200, pav. 1*). Pilies pietinis bokštas turi tris sienas. Pietinė jo siena nuslinkusi šlaitu žemyn. Tai atitinka ir to meto ikonografiją (*Drėma, 1991, p. 60, 84, 106, pav. 55, 86, 124*). Taip pat šiame plane vaizduojamas rytinis pastatas, o pateikiami duomenys apie Pilies kalno užstatymą atrodo kur kas tikroviškiau nei XVIII a. pab. P. Rosio plane. Paskutiniame prieš 1831 m. tvirtovės įsteigimą, 1808 m. Karolio Grunerto plane, yra įdomi detalė – du bokšteliai (galbūt erkeriai) Aukštutinės pilies rytinio pastato pietinio galo kampuose. Gaila, bet 1931–1938 m. restauratoriai atkūrė šio pastato kampus, nepatikrinę, ar būta šių bokštelių (*Drėma, 1991, p. 43, 84, pav. 35*).

Pagal architektūrinius Aukštutinės pilies mūro statinių liekanų tyrimus galima manyti, kad mūrinė gynybinė siena, pietinis, vakarinis bei šiaurinis bokštai, pastatas rytinėje aikštelės dalyje buvo pastatyti jau XIV a. II p. (*Kitkauskas, 1989, p. 153, pav. 155*). Ilgmetis Vilniaus pilių tyrinėtojas architektas N. Kitkauskas spėja, kad Aukštutinės pilies gynybinė siena galėjo būti pastatyta net XIV a. I p. (*Kitkauskas, 1989, p. 192*). Čia reikia pripažinti architektūrinių tyrimų svarbą, lyginant su istorinių šaltinių pateikiamomis žiniomis apie ankstyviausius Aukštutinės pilies įtvirtinimus. Tiek XIV a. pab. sudarytas rusų miestų sąrašas, tiek XV a. pr. (1413–1414 m.) Žilbero de Lanua (Ghillebert de Lannoy) pirmosios kelionės aprašymas mini ir medines, ir mūrines Vilniaus pilių sienas, tačiau dėl tekstų lakoniškumo atsiveria didelės galimybės šioms žinutėms interpretuoti (*Тихомиров, 1952, p. 238; Kraštas ir žmonės, 1988, p. 50*). Prieškarinėje lenkų istoriografijoje buvo susiformavusi nuomonė, kad dar XV a. pr. Aukštutinė pilis buvusi medinė. Pokariu ši tradicija taip pat turėjo tąsą (*Budreika, 1971, p. 51*). Vienas iš pagrindinių to meto istorikų argumentų – Žilbero de Lanua minima pilis ant kalno apsupta tik medine siena. Tačiau čia reikia pastebėti, kad šis keliautojas nemato ir mūrinės Trakų pusiasalio pilies (*Kraštas ir žmonės, 1988, p. 50*). Čia galbūt nereikia stengtis interpretuoti keliautojo užrašų (*Klimas, 1933, p. 120; Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 15, 16*), be to, tiesiog įvertinti teksto ir jame pateikiamų žinių patikimumą.

Tiek Marjano Morelowskio, tiek N. Kitkausko parengtuose Vilniaus pilių rekonstrukciniuose planuose, be Aukštutinės pilies mūrinės gynybinės sienos (kurios šaulių galerijos galėjo būti dengtos čerpėmis), Pilies kalne pažymėtų trijų bokštų (pietinio, vakarinio ir šiaurinio) bei rytinio pastato stogai, ko gero, buvo dengti čerpėmis (*Kitkauskas, 1989, p. 73, pav. 57; p. 153, pav. 155*). Vilniaus pilių rekonstrukciniuose piešiniuose, taip pat viename Aukštutinės pilies mūrų liekanų plane (1964 m. sudarytame architekto Sigito Lasavicko) žymimi ir šiauriniai vartai (arba vartų bokštas), kurių stogas taip pat turėjo būti dengtas čerpėmis (*Kitkauskas, 1989, p. 186, pav. 195 : 5; p. 199, pav. 210; p. 201, pav. 211; p. 203, pav. 212*).

Jogailos 1387 m. (vasario 17 d.) dovanojimo akte minimos Šv. Martyno bažnyčios (kiti autoriai ją vadina koplyčia) Vilniaus aukštutinėje pilyje lokalizacijai neužtenka duomenų (*CDCV, 1948, p. 10*). Ši žinia apie Šv. Martyno bažnyčią Aukštutinėje pilyje pakartojama ir vėlesniuose šaltiniuose (*CDCV, 1948, p. 432; Długosz, 1876, p. 469*). Pagal Motiejaus Strykovskio pastebėjimus, nuo Plikojo kalno mačiusio Šv. Martyno bažnyčios griuvėsius, galima vienareikšmiškai

pasakyti tik tiek, kad jos būta mūrinės ir gana puošnios – su sienų tapyba (*Strykowski, 1846, p. 80*). Šios bažnyčios stogas, ko gero, irgi buvo čerpių. XVI a. M. Strykovskis Šv. Martyno bažnyčios griuvėsius nuo Plikojo kalno (į rytus nuo Pilies kalno) galėjo matyti bet kurioje Aukštutinės pilies aikštelės vietoje, neužgožtoje rytinio pastato, kurio rūšiai iki XVII a. pr. (iki 1622 m.) buvo naudojami kaip bajorų kalėjimas, ir net XVIII a. pab. (1785 m.) dar buvo likę šio pastato trečiojo aukšto langų angokraščiai. Todėl negalima sutikti su V. Drėmos teiginiu, kad, pagal M. Strykovskio pateikiamus duomenis, jos būta būtent rytinėje aikštelės dalyje (*Drėma, 1991, p. 83*).

Galima manyti, kad XIV a. II p. – XV a. pr. Aukštutinės pilies rytinio pastato, trijų bokštų, šiaurinių vartų ir Šv. Martyno bažnyčios (jei ji nebuvo virš šiaurinių vartų), taip pat galerijų prie gynybinių sienų stogai buvo dengti čerpėmis.

Aukštutinės pilies archeologiniai tyrimai labai fragmentiški. Pilies kalno aikštelės tvarkymo darbai prasidėjo dar 1922 m., Vilniaus mylėtojų draugijai bandant išvalyti griuvėsius iš vakarinio bokšto vidaus. 1930 m. atnaujinus Pilies kalno aikštelės tvarkymo darbus, paviršiniai griuvėsiai buvo nukasami be reikiamos priežiūros, dažnai žiemą (*Tautavičius, 1960, p. 4*). 1930–1941 m. periodinėje spaudoje buvo skelbta nemažai trumpų pranešimų apie Pilies (Gedimino) kalno tvarkymo darbus. To meto situaciją puikiai atspindi vieno „Lietuvos aid“ straipsnio pavadinimas – „Skandalas Vilniaus Gedimino kalne“ (*L. A., 1936, p. 3*). Tik nedaugelis to meto publikacijų mini Pilies kalne rastus archeologinius radinius, aikštelės tvarkymo metu rastas čerpes ir tik viena jų – žalia glazūra padengtas čerpes (*Klaczinski, 1930, p. 2*). Lieka neaišku, kokio tipo čerpes buvo padengtos žalios spalvos glazūra. Naujausių tyrimų šviesoje galima manyti, kad tai buvo lovinės čerpes. Lietuvos nacionaliniame ir Lietuvos dailės muziejuose saugomuose prieškariniuose Vilniaus vietose (taip pat ir Vilniaus pilies teritorijoje) surinktuose archeologinių radinių rinkiniuose nepavyko rasti čerpių bei jų fragmentų (*LNM VPM 32–120, 124–190; LDM TTK 1–4908*). Galima manyti, kad jos visai nedomino to meto seniųjų mylėtojų. 1938 m. Alina Kietlinska tyrinėjo Pilies kalno aikštelės rytinę dalį. Tyrinėjimų dokumentinė medžiaga pradžiai 1944 m. Varšuvos sukilimo metu sudegus A. Kietlinskos namui, o kasinėjimų radiniai dingo tarp daugybės kitų radinių iš įvairių Vilniaus vietų (*Tautavičius, 1960, p. 4, 5*). Išimtis – Vladimiro ir Helenos Holubovičių 1940 m. Pilies kalno aikštelės šiaurinės dalies kasinėjimai. Apie tyrimų rezultatus paskelbtas išsamus pranešimas (*Holubovičiai, 1941*). Šioje publikacijoje istorinių žinių kontekste, derinant su

architektūros raida, nagrinėjamos įvairios archeologinių radinių grupės, tačiau čerpes į atskirą radinių grupę neišskiriamos. Tai atspindi to meto mokslo požiūrį į šią radinių grupę. Vis dėlto pranešimo autoriai, pateikdami tyrimų medžiagą stratigrafiniu principu, pamini „daug iškilų čerpių“ III c sluoksnyje (apie 1661 m.). Tyrinėtojai čerpes sieja su šiaurinio Aukštutinės pilies stogo sugriovimu 1660–1661 m. kovų dėl Vilniaus pilies metu (*Holubovičiai, 1941, p. 667, 668*). Ką gali reikšti čerpių apibūdinimas – iškilios? Viena-reikšmiška, kad ne plokščios, t. y. XVI–XVII a. būdingos čerpes. Ko gero, tai ir ne vadinamosios olandiškos čerpes. Nors jos turi „s“ raidės formos pjūvį ir gali būti pavadintos iškilomis, tačiau jokiū būdu negalėjo būti panaudotos dengiant Aukštutinės pilies stogus. Olandiškos čerpes pirmą kartą panaudotos Klaipeidoje (ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje – G. R.) XVII a. I p. (*Žulkus, 1979, p. 41*). Tik XVIII a. Vilniaus pilies teritorijos gyventojai pradėjo dengti stogus olandiškomis čerpėmis. Taigi atimties būdu, be didesnių abejonių, galima manyti, kad iki pat XVII a. vid. Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto stogas buvo dengtas gotikinėmis arba vadinamosiomis čerpėmis vienuoliais (lovinėmis čerpėmis). Bauskės pilyje lovinėmis čerpėmis stogai buvo dengiami iki pat XVII a. (*Caune, 1982, p. 68*). Taigi visai tikėtina, kad šio tipo čerpėmis dengtas šiaurinio bokšto stogas galėjo būti sugriautas 1660–1661 m. kovų su Maskva metu.

Pokario Pilies kalno aikštelės nedidelės apimties archeologiniai tyrimai dažniausiai buvo susiję su išlikusių mūrų restauravimo bei kitais statybos darbais. Išimtis – archeologų Alberto Lisankos ir Gedimino Vaitkevičiaus bei architekto Sigito Lasavicko 1982 m. tyrimai šiaurinėje Pilies kalno aikštelės dalyje (prie šiaurinio bokšto, šalia 1940 m. tyrinėjimų ploto). Tyrimų ataskaita neparašyta ir vargu ar bus parašyta (dviejų tyrinėtojų jau nėra gyvų). Trumpame 1982 m. tyrinėjimų pranešime apie rastas čerpes neužsimenama (*Lisanka, 1984*). 1995 m. buvo remontuojamos Aukštutinės pilies vakarinio bokšto liekanos, restauruojamos bei iš dalies rekonstruojamos gynybinės sienos, tvarkoma Pilies kalno aikštelė, pakilimo takai ir šlaitai. Šių darbų metu prie vakarinio bokšto buvo rasti 3 lovinių čerpių, padengtų tamsiai žalia glazūra, fragmentai ir 1 neglazūruotos šio tipo čerpes nuolauža (*Rackevičius, 1995, p. 6, 28, 29 radinių sąrašo Nr. 168–170, 182*). Nors kartu buvo rastos akmeninių sviedinių nuolaužos ir nemažai XIV a. pab.–XV a. radinių, sluoksnis galėjo būti suverstas XVII a. vid. ar net vėliau, valant griuvėsius (*Rackevičius, 1995, p. 6*). Tyrimų metu buvo nustatyta, kad šiaurinių vartų aplinkoje, gerokai žemesnėje Pilies kalno aikštelės vietoje, yra išlikęs nesuardytas kultūrinis sluoksnis (*Rackevi-*

čius, 1995, p. 25). Prie Aukštutinės pilies šiaurinių vartų buvo rastas 1 žalios spalvos glazūra padengtas lovinės čerpės fragmentas (*Rackevičius, 1995, p. 11, 12, 28, radinių sąrašo Nr. 171*). Tame pačiame sluoksnyje rasta akmeninio patrankos sviedinio skeveldra, arbaletinis įmoninis strėlės antgalis bei kiti radiniai, kurie leistų sluoksnį datuoti XIV a. pab. – XV a. pr. Šiaurinio bokšto aplinkoje, į PV nuo 1940 m. tyrinėto ploto, kartu su XIV–XVI a. keraminių indų fragmentais rasti 3 žalios spalvos glazūra padengtų čerpių fragmentai. Prie pat šiaurinio bokšto šiaurinės sienos rastos 3 žalia glazūra padengtų čerpių duženos (*Rackevičius, 1995, p. 7, 14, 28, radinių sąrašo Nr. 173–178*).

Šiauriniame Pilies kalno šlaite, vos 0,5 m gylyje, griuvenų pavidalo Aukštutinės pilies kultūrinio sluoksnio nuoslankose su XIV a.–XVII a. I p. radiniais taip pat buvo rastas 1 glazūruotas čerpės fragmentas, padengtas žalia glazūra (*Rackevičius, 1995, p. 8, 28, radinių sąrašo Nr. 172*).

Pilies kalno vakarinėje papėdėje įvairių nedidelės apimties archeologinių tyrimų, susijusių su šlaito tvirtinimu, bei vakarinės atraminės sienos liekanų tyrimų metu buvo randama lovinių čerpių. Prie vakarinės atraminės sienos liekanų buvo rasti 3 žalios spalvos glazūra glazūruotų lovinių čerpių fragmentai (*Jučienė, 1969, p. 2; Tebelškis, 1978, p. 15, radinių sąrašo Nr. 101; Rackevičius, 1998, p. 4, radinių sąrašo Nr. 350*). Vienoje iš vakarinėje kalno papėdėje buvusių Radvilų rūmų (III oficinios) patalpų taip pat rastos kelios glazūruotų čerpių nuolaužos, kurių išorinė pusė taip pat glazūruota žalios spalvos glazūra (*Patkauskas, 1980, p. 118, radinių sąrašo Nr. 646*).

Visi Pilies kalno vakarinėje papėdėje čerpių, padengtų žalios spalvos glazūra, fragmentai rasti vėlesniuose nei XVII a. vid. griuvenų sluoksniuose. Su tam tikromis išlygomis šias čerpių nuolaužas galime sieti su Aukštutinės pilies kultūrinio sluoksnio nuoslankomis, nes iki pat XVII a. vid. vakarinėje šio kalno papėdėje stovėjusių pastatų stogai buvo dengti plokščiosiomis čerpėmis.

Pilies kalno aukštis nuo papėdės siekia 47–48 m (*Kitkauskas, 1989, p. 186*). Tik neįsivaizduojant Vilniaus pilies istorinio konteksto gali pasirodyti neįtikėtina, kad Aukštutinės pilies pastatų stogų čerpės galėjo atsидurti net kalno papėdėje. Apibendrinus istorinius duomenis galima tvirtai teigti, kad Aukštutinės pilies pastatų stogai stipriai nukentėjo XVII a. vid. karo su Maskva metu, o paraidžiui sekant M. Strykovskiu, galima manyti, kad kai kurių pastatų stogai buvo sunykę jau XVI a. Pagal ikonografinius šaltinius galima manyti, kad XVIII a. pab. Aukštutinės pilies stogai buvo visiškai sunykę. XIX a. įrengiant tvirtovę Pilies kalne, buvo atliekami didelės apim-

ties žemės kasimo darbai. Apie tai liudija to meto Vilniaus tvirtovės generalinis planas, kuriame pažymėti žemės paviršiaus išlyginimo bei nukasimo darbai (*Sliesoriūnas, 1980, pav. 13, 14*). Prieškariu Pilies kalno „tvarkymo“ darbai taip pat buvo atliekami be reikiamos priežiūros, galima manyti, kad dažniausiai žiemos metu. Čerpės, tuo labiau jų nuolaužos tuomet nebuvo laikomos kokio nors dėmesio verta seniena, todėl paprasčiausiai kaip nereikšmingi griuvėsiai nebuvo renkamos. Aukštutinės pilies kultūrinis sluoksnis ilgainiui slinko šlaitais žemyn.

Puikus tokio Pilies kalno šlaito paviršiaus slinkimo pavyzdys – 1995 m. bandymas atkasti karo metu vokiečių įrengtos slėptuvės Pilies kalne pietinį įėjimą (slėptuvė turėjo kitą įėjimą šiauriniame šlaite). Atkasant slėptuvės įėjimą Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje, čerpių nebuvo rasta, tačiau po dvejų metų, 1997-aisiais, išvalant nuo šlaito nuslinkusias žemes, buvo rasta 1 čerpės nuolauža, kurios išorinė pusė padengta žalios spalvos glazūra (*Rackevičius, 1995, p. 23; Rackevičius, 1997, p. 8, radinių sąrašo Nr. 70*). Tais pačiais metais, norint patikslinti vakarinės atraminės sienos liekanų lokalizaciją, buvo atliekami nedidelės apimties žemės darbai Pilies kalno vakariniame šlaite. Šių darbų metu paviršiniame žemės sluoksnyje po vėlėna buvo rasti 3 glazūruoti tamsiai žalios spalvos ir 1 neglazūruotas lovinės čerpės (vienuolio) fragmentas, taip pat 2 analogiško tipo, tik apatinių (vienuolių, jos nebuvo glazūruojamos) duženos (*Rackevičius, 1997, p. 6, radinių sąrašo Nr. 71–76*). Šių fragmentų stratigrafinė padėtis neleidžia jų priskirti kalno papėdėje stovėjusių pastatų stogų čerpėms. Apibendrinus visų šių nedidelės apimties tyrimų rezultatus (žr. 1 lent.), kilo mintis, kad bent vienas Aukštutinės pilies stogas (greičiausiai rytinio pastato) turėjo žalios spalvos glazūruotų čerpių ornamentą.

1998–1999 m. buvo ištirtas apie 400 m² plotas Pilies kalno vakarinėje papėdėje. Tyrimų tikslas buvo atidengti vakarinės atraminės sienos liekanas ir sudaryti sąlygas jai restauruoti bei iš dalies rekonstruoti. Buvo tirtas Pilies kalno vakarinio šlaito sluoksnio kompleksas, susidaręs virš ir šalia atraminės sienos bei Radvilų rūmų (III oficinios) rytinės sienos pristatyto koridoriaus. Pagal rašytinių šaltinių užuominas spėjama, kad pilies teritorijoje, į šiaurę nuo Valdovų rūmų, XVI a. II p. buvusi viena iš Mikalojaus Radvilos rezidencijų. Istoriografijoje, remiantis nedidelės apimties archeologinių bei architektūrinių (natūros) tyrimų 1977 ir 1979 m. duomenimis, yra iškelta hipotezė, kad būtent pastato šalia Pilies kalno vakarinės atraminės sienos liekanos XVI a. II p. galėjo priklausyti Radviloms (*Kitkauskas, 1989, p. 168*). Pastato tyrimai, pradėti 1977 m., dar net neįpusėjo, todėl dar per anksti

1 lentelė. Lovinių čerpių fragmentų kiekybinis pasiskirstymas Pilies kalno ir jo šlaitų sluoksniuose (pagal nedidelės apimties 1969–1999 m. tyrimų rezultatus)

TYRIMŲ METAI	SLUOKSNIŲ CHRONOLOGIJA	ŽALIOS SPALVOS GLAZŪRUOTŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	NEGLAZŪRUOTŲ VIRŠUTINIŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	NEGLAZŪRUOTŲ APATINIŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS
1969 m.	?	1	–	–
1977 m.	XVII a. II p. - XVIII a.	1	–	–
1979 m.	XVII a. II p. ?	kelios (?)	–	–
1995 m.	XIV a. pab. - XV a. pr.	1	–	–
	XVII a. II p. ?	3	1	–
	XIV - XVI a. ?	3	–	–
	XX a.	4	–	–
1997 m.	XX a.	4	1	2
1997 m.	?	1	–	–
1998 m.	?	1	–	–
1999 m.	XX a.	3	–	–
	Iš viso:	daugiau nei 23	2	2

daryti galutines išvadas. Tik dėl šios priežasties tekstuose naudotinas ir antras šio pastato sąlyginis pavadinimas – III oficina. Vilniaus pilies (Aukštutinės bei įtvirtinto papilio Žemutinės) teritorija jau nuo 1938 m. metodiškai tyrinėjama. Adolfo Tautavičiaus ir Albino Kuncevičiaus parengtos krosnių koklių tipologinės sistemos bei kita gana tiksliai datuojama medžiaga leidžia pakankamai patikimai datuoti tiriamus sluoksnius (*Tautavičius, 1969; Kuncevičius, 1993*). Todėl 1998–1999 m. tyrimams Pilies kalno vakariniame šlaite bei papėdėje dėl sluoksnio chronologijos nekilo didesnių problemų. Sluoksnio susidarymo laikas nustatytas archeologiniais bei architektūrinių tyrimų metodais buvo sinchroniškas istorinių šaltinių pateikiamoms žinioms. Šių tyrimų metu buvo rasta daugiau nei 100 lovinių čerpių fragmentų (žr. 2 lent., į lentelėje pateikiamą čerpių nuolaužų skaičių neįtraukti 62 smulkesni nei 3 cm dydžio fragmentai). Ploto vakariniame Pilies kalno šlaite tyrimų metu paaiškėjo, kad XVII a. vid. (1655–1661 m.) maskvėnų invazijos metu Radvilų rūmų (III oficinios) stogas, kaip ir greta į pietus stovėjusių Valdovų rūmų stogas, buvo dengtas plokščiosiomis, neglazūruotomis čerpėmis. Pagal XVIII a. pab. šių rūmų (ar tarnybinių Valdovų rūmų patalpų) griuvėsių vaizdą galima nedviprasmiškai teigti, kad pastatas turėjo dvišlaitį stogą (t. y. neturėjo atiko, kaip Valdovų rūmai po XVI a. pr. perstatymo) (*Drėma, 1991, p. 85, pav. 88*). Karo su Maskva metu stipriai nukentėjo Vilniaus pilies pastatų stogai. Dalis

III oficinios plokščiosiomis čerpėmis dengto stogo, matyt, 1660–1661 m. pilies puolimo metu taip pat buvo apgriauta. Nemažas kiekis plokščiųjų čerpių buvo rasta pastato išorės sluoksniuose prie Pilies kalno vakarinės atraminės sienos (400 m² ploto tyrimų metu). Jų nuolaužų rasta atraminės sienos ir koridoriaus (prie Radvilų rūmų (III oficinios) rytinės sienos) statybos XVI a. vid. sluoksnyje (žr. lent. 2, VII). Plokščiosios čerpės buvo panaudotos mūrijant koridoriaus sieną bei arkbutanus, iširemiančius į Pilies kalno vakarinę atraminę sieną. Tačiau daugiausia jų rasta XVII a. II p. – XVIII a. griuvėsių sluoksnyje (žr. lent. 2, III a). Griuvėsių sluoksniai prie Pilies kalno vakarinės atraminės sienos formavosi nykstant kalno papėdėje buvusiems pastatams bei palaipsniui slenkant Pilies kalno vakarinio šlaito paviršiui. Griuvėsių slinkimą žemyn šlaitu, kaip minėta, spartino XIX–XX a. žemės kasimo darbai. Todėl didžioji dalis lovinių čerpių, rastų prie Pilies kalno atraminės sienos, už Radvilų rūmų (III oficinios), gali būti siejama tik su Aukštutinės pilies kultūrinio sluoksnio nuoslankomis. Čia būtinos tam tikros išlygos: 4-ajame sluoksnyje (pagal lent. Nr. 2), kuris susidarė paskutiniojo III oficinios remonto metu, buvo rastos dvi sveikos apatinės lovinės čerpės su kalkių skiedinio žymėmis vidinėje pusėje (*Rackevičius, 1999, radinių sąrašo Nr. 379, 386*). Tikriausiai jos buvo panaudotos kaip kraiginės ant plokščiomis čerpėmis dengto stogo. Vienos jų gūbrys buvo nulaužtas. Apatinę lovinę čerpę naudojant kaip

kraiginę, gūbrys (kabinimui už grebėstų) nereikalingas, taip pat jis galėjo būti nulaužtas ankstesnio stogo remonto metu. Turaidos pilyje nekokybiškos lovinės čerpės su nulaužtais galais buvo naudojamos kaip kraiginės (Граудонис Я., 1988, p. 26). Taip pat šiame sluoksnyje rastos glazūruotų čerpių nuolaužos negali būti vienareikšmiškai siejamos su Aukštutinės pilies kultūrinio sluoksnio nuoslankomis.

1998 m. tyrimų metu buvo demontuojama III arkbutano šalia vakarinės atraminės sienos arka. Šių darbų metu buvo pradėti tirti griuvėsių sluoksniai virš arkos nuolaužos bei po ja. Dėl nebaigtų tyrimų ties III arkbutanu sunku pasakyti, kada susidarė šie griuvėsių sluoksniai, juose virš arkos nuolaužos rasta 1 lovinės čerpės nuolauža, kurios išorinė pusė padengta žalia glazūra (žr. 1 lent.) (Rackevičius, 1999, p. 7, radinių sąrašo Nr. 237).

1999 m. tarp vieno Pilies kalno vakarinėje papėdėje stovėjusio XIX a. pastato pamatų surasti 2 žalios spalvos glazūra padengtų lovinių čerpių fragmentai (Rackevičius, 2000, radinių sąrašo Nr. 1, 2). Pastatas XIX a. buvo įspraustas šiauriniame Radvilų rūmų (III oficinų) pusrūsyje. Su tam tikromis išlygomis šias čerpių nuolaužas galima priskirti Aukštutinės pilies kultūrinio sluoksnio nuoslankoms. Apie tų pačių metų Pilies kalno „tvarkymo“ darbus iškalbingai byloja vieno iš „Lietuvos žinių“ straipsnio antraštė – „Pornografija“ Gedimino kalne? (L. Ž., 1999, p. 3). Kasant pamatų duobę trumpiausiai Pilies kalno aikštelėje buvusiam paminklui suardytame XX a. sluoksnyje rastas 1 žalios spalvos glazūra padengtas lovinės čerpės fragmentas (žr. 1 lent.).

Įvertinus archeologinių tyrimų duomenis galima nedviprasmiškai teigti, kad Aukštutinės pilies pastatų stogai gotikos epochoje buvo ornamentuoti žalios spalvos glazūruotomis čerpėmis. Žinoma, kad bent vienas šiaurinio bokšto stogas buvo dengtas gotikinėmis (lovinėmis) čerpėmis iki pat XVII a. vidurio.

Lyginant archeologijos duomenis su istorinių šaltinių žiniomis galima manyti, kad vargu ar Aukštutinės pilies pastatų stogai galėjo turėti glazūruotų čerpių ornamentus iki paskutinio kryžiuočių puolimo 1402 m. Rūsčių formų XIV a. Lietuvos fortifikacinei architektūrai nebūdingi gotikiniai puošybos elementai: juodi plytų galai, tinkuotos nišos, frizai, sgrafitas ir kt. Gotika to meto amžininkų dažnai apibūdinama kaip prancūziškas stilius. Lietuvoje šio stiliaus puošybos elementai panaudojami perstatinėjan ir plečiant Trakų salos pilį XV a. pr. Tuo metu statytų dviejų Salos pilies priešpilio pietinių bokštų išorės sienos buvo puoštos juodomis plytomis. Prieškariu restauruojant Trakų salos pilies mūrų liekanas, buvo rasta daug lovinių čerpių nuolaužų (Borovskis, 1941, p. 203, 204,

241). Svarbu pastebėti, kad tyrimų autorius nemini glazūruotų čerpių. Pokariu tyrinėjant Trakų salos pilį, į stogų dangas nebuvo kreipiamas reikalingas dėmesys, čerpės nebuvo išskiriamos į atskirą radinių grupę ir nebuvo nagrinėjamos kaip archeologijos objektas (Navickaitė, 1960). Gaila, tačiau nei pilies tyrinėtojų, nei rekonstrukcijos autorių nebuvo atkreiptas dėmesys į statybos darbų metu surastas žalia glazūra padengtas, taip pat ir juodas bei pilkas gotikines čerpes (Navickaitė, 1952, p. 5, 6; Kovrigina, Legaitė, 1956 a, b, p. 24, 2). XV a. pr. Lietuvos pilių architektūroje šalia gynybinės funkcijos statinių ryškėja rezidenciniai pastatai. Puošniausios jų salės skirtos reprezentacijai. Vienas įspūdingiausių pavyzdžių – Trakų salos pilies Kunigaikščių rūmų menė. Trakų pilies salos perstatymas XV a. pr. siejamas su Vytautu Didžiuoju.

Ypač svarbūs XV a. pr. Vilniaus pilies atstatymo darbai. 1419 m. nuo gaisro stipriai nukentėjo Aukštutinės pilies pastatai, Katedra bei kiti įtvirtinto papilio (Žemutinės pilies) pastatai. Vytauto įsakymu pilis buvo nedelsiant atstatoma. Apie jos atstatymo aplinkybes neišliko išsamesnių istorinių duomenų, tačiau 1430 m. karūnavimo iškilmes buvo numatyta rengti Vilniuje (Jučas, 1971, p. 29; CEV, 1882, p. 442, 443, 450, 945). Vilnius greta Marienburgo ir Krokuvos tuo metu buvo ne tik svarbus politinis, bet ir bažnytinis centras, todėl suprantama, kad tai buvo tinkamiausia vieta karūnavimo iškilimams. Istoriografijoje yra išsakyta plačiau nekomentuotų abejonių, kad Aukštutinės pilies rytinis pastatas rezidencinis, taigi vargu ar bent viena jo patalpa galėjo būti skirta reprezentacijai (Drėma, 1991, p. 82). Pagal pakankamai pagrįstą Sigito Lasavicko projektą šio pastato antrojo aukšto dviejų navų salės, perdengtos kryžminiais skliautais, plotas – 10 X 30 m (Lasavickas, 1977, brėžinys Nr. 6). Dėl palyginti geriau išlikusios Trakų salos pilies Kunigaikščių rūmų salės reprezentacinės paskirties ne diskutuojama. Salė perdengta trijų travėjų žvaigždiniu skliautu. Jos plotas šiek tiek mažesnis – 10 X 21 m (Mikulionis, 1968, brėžinys Nr. 5). Artimiausios to meto sostinės Marienburgo vidurinės pilies (Mittelschloss) Didžiojo magistro rūmų didžiojo refektoriumo (Des Meisters Grosser Remter), t. y. iškilmių salės, plotas – 15 X 30 m (Schmid, 1928, p. 53, pav. 18). Gaila, bet dėl nevienodo šių Vilniaus, Trakų bei Marienburgo pilių salių išlikimo jas sunku išsamiau palyginti. Matyt, po 1419 m. gaisro Pilies kalno rytinį pastatą Vytautas įsirengė kaip rezidenciją, kurio antro aukšto salė buvo skirta ir reprezentacijai. Šiuo metu Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų gotikinės dalies natūros tyrimai pasiekė finalinę atkarpą, taigi gotikinių rūmų korpusų (dalies rytinio, pietinio ir dalies vakarinio) liekanas galima pakankamai pagrįstai in-

2 lentelė. Lovinių čerpių fragmentų kiekybinis pasiskirstymas Pilies kalno vakarinio šlaito sluoksniuose (pagal 400 m² ploto 1998–1999 m. tyrimų rezultatus)

SLUOKSNIS	CHRONOLOGIJA	RUSVOS SPALVOS GLAZŪRUOTŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	ŽALIOS SPALVOS GLAZŪRUOTŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	NEGLAZŪRUOTŲ VIRŠUTINIŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	NEGLAZŪRUOTŲ APATINIŲ ČERPIŲ FRAGMENTŲ KIEKIS	MONETOS
I a	XX a.	-	33	12	13	-
I b	XX a.	-	4	4	2	Sovietų Sąjunga, 20 kapeikų : 1943m., 1961 m. 3 kapeikos, 1981 m.
I c	XX a. – XIX a. pab. ?	-	-	-	-	Rusija, Nikolajus II, 3 kapeikos, 1896 m. ; Aleksandras I, 2 kapeikos, 1812 m.
II a	XIX a.	1	5	2	-	-
II b	XIX a. I ketvirtis ?	-	-	2	-	-
III a	XVII a. II p. – XVIII a.	2	42	3	9	Lietuva, Jonas Kazimieras, šilingai: 1661 m., 1661 m., 1663 m., 1665 m., 1665 m., 1666 m.
III b	XVII a. II p. – XVIII a. I p. ?	-	-	-	-	-
III c	XVII a. IV ketvirtis ?	-	6	-	1	-
III d	XVII a. III ketvirtis ?	-	-	-	-	Elbingas, Kristina Vaza, šilingas, 1634 m.
III e	XVII a. II p.	-	-	-	-	-
IV	1655 m. ?	-	15	1	9	-
V a	XVII a. I p.	-	-	-	-	-
V b	XVII a. I p.	-	-	-	-	-
VI	XVI a. II p.	-	4	2	-	Prūsija, Žygimantas Senasis, šilingas, 1525 m.
VII	XVI a. vid.	-	-	-	-	-
Iš viso :		3	109	26	34	

* Lentelė sudaryta pagal 400 m² ploto Pilies kalno vakariniame šlaite bei papėdėje tyrimų duomenis, pateiktus tyrimų ataskaitose (Rackevičius, 1999, plotas Nr. 2, radinių sąrašo Nr. 238–405; Rackevičius, 2000, plotas Nr. 2, radinių sąrašo Nr. 27–29 c).

terpretuoti. XV a. gotikinės rūmų dalies rytinio ir pietinio korpusų rūsijų planinė struktūra pakankamai aiški – rūsiai: A, B, C, D, E, F, G, R. Vakarinio korpuso gotikinė (XV a.) dalis labiau nukentėjo XVI a. pr. renesanso stiliumi perstatant Valdovų rūmus. To-

dėl sunku ką nors tikrai pasakyti apie XV a. rūsijų H ir I planinę struktūrą. Didžiausias savo plotu Valdovų rūmų gotikinės dalies rūsysis D yra apie 8 X 14 m dydžio (jis netaisyklingo plano) (VŽP, 1999, p. 129, pav. 2). Svarbu pastebėti, kad gotikinės rūmų dalies patalpų

planinė struktūra atitiko rūsijų planinę struktūrą. Tai gi pirmo ir antro aukštų patalpos galėjo būti tik nežymiai didesnės. Tai patvirtina ir XVIII a. pab. ikonografiniai šaltiniai, kur aiškiai matyti, kad pirmųjų dviejų aukštų langų išsidėstymas atitinka rūsijų planą. Pirmųjų dviejų aukštų patalpų pietinėje sienoje virš D rūšio yra tik trys langai (*Drėma, 1991, p. 108, 109, pav. 126–128*). N. Kitkausko parengtas pietinio korpuso pietų fasado rekonstrukcinis projektas, vaizduojantis pirmųjų dviejų aukštų patalpas, atitinkančias rūšio D plotą, yra pagrįstas ne vienerių metų tyrimais (*VŽP, 1991, pav. 184*). Tai gi, pagal šiuo metu turimus duomenis, aišku, kad Žemutinės pilies Valdovų rūmų gotikinės (XV a.) dalies didžiausių patalpų plotas buvo daugiau nei dvigubai mažesnis nei Aukštutinės pilies rytinio pastato (Kunigaikščių rezidencinių rūmų?) antrojo aukšto salės plotas. Matyt, karūnavimo iškilnių puota 1430 m. rudenį buvo rengiama būtent Aukštutinės pilies rytinio pastato antrojo aukšto salėje, kuri tuo metu geriausiai atliko reprezentacinę funkciją. Tik taip gali būti paaiškinamas skubus Aukštutinės pilies pastatų atstatymas po 1419 m. gaisro.

Tik po šio gaisro pilies kalno rytinis pastatas įgijo tam tikrų eksterjero dekoru elementų: pagal XVIII a. pab. ikonografiją – erkerius, o pagal XIX a. pr. planą – bokštelius (*Drėma, 1991, p. 43, 84, pav. 35, 86*). Ir kaip čia neprisiminsi Marienburgo pilies Didžiojo magistro rūmų (Der Hochmeister – Palast) vakarinio fasado bokštelių (balistrarijų), kurių viršutinė dalis gerokai platesnė – primenanti erkerius. Didžiojo magistro rūmai, statyti 1330–1340 m., įgavo išbaigtas gotikines formas 1382–1399 m. (*Chrzanowski, Kornecki, 1995, p. 105; pav. 395*). Matyt, tuo metu (1390–1392 m.) ordine besilankančiam Vytautui šie rūmai padarė įspūdį, ir, sekant jų pavyzdžiu, buvo perstatomas Vilniaus aukštutinės pilies rytinis pastatas, prie jo pietinio galo kampų pristatant bokštelių su platesne (primenančia erkerius) viršutine dalimi. Čia būtina išlyga, kad balistrarijos galėjo būti pastatytos dar XIV a. karo su kryžiuočiais metu. Tokių bokštelių to meto fortifikacinėje architektūroje pirminė funkcija – arbaletais ginkluotų šaulių pozicijos. Aukštutinės pilies rytinio pastato pietinė pusė nebuvo apsaugota įtvirtinto papilio (Žemutinės pilies), todėl labai logiška šaulių pozicijas įrengti būtent pietiniuose šio pastato kampuose. Gaila, bet šio pastato rekonstrukcijos projekto autorius visuose keturiuose kampuose atkuria erkerius. Čia būtina pastebėti, kad vienas iš Vilniaus pilies architektūros tyrinėjimo pradininkų S. Lasavickas žavėjosi antikine architektūra ir lygino Aukštutinės pilies rytinio pastato antrojo aukšto salės planą su Atėnų Akropolio Partenono planu, tačiau visai nekreipė dėmesio į artimiausias analogijas (*Lasavickas, 1977, brėži-*

niai Nr. 8, 11–15, 33). N. Kitkauskas, rekonstrukciniame Vilniaus pilies piešinyje sekdamas S. Lasavicko projektu, taip pat vaizduoja keturis erkerius Aukštutinės pilies rytinio pastato kampuose (*Kitkauskas, 1989, p. 199–201, 203, pav. 210–212*).

Būdingą to meto architektūrai juodų plytų galų puošybos elementą Vytauto laikų Lietuvos architektai (ydinga būtų juos skirstyti pagal kilmę, teisingiau – pagal santykį su valdovu) įvaldė Trakų salos pilies perstatymo XV a. pr. metu. Tačiau apie juodų plytų galų ornamentus Aukštutinės pilies pastatų architektūroje netenka kalbėti. Nuo gaisro paprastai labiausiai nukentčia pastatų stogai bei antžeminės medinės konstrukcijos. 1419 m. kilęs gaisras nebuvo išimtis. Matyt, Aukštutinės pilies XIV a. pastatų sienos stipriai nukentėjo, todėl buvo nebūtina jas perstatinėti.

Tik tuo metu – XV a. pr., po gaisro perdengiant Aukštutinės pilies pastatų stogus, buvo įkomponuoti žalios spalvos glazūruotų čerpių ornamentai. Žemutinės pilies teritorijoje buvusios Jogailos statytos Katedros stogas dar XIV a. pab. turėjo glazūruotų čerpių karnizą (*Kitkauskas, 1989, p. 121, pav. 121*). Be išlygų teigti, kad visas gotikinės Vilniaus katedros stogas buvo dekoruotas glazūruotų čerpių ornamentais, šiuo metu nepakanka duomenų. Vis dėlto Vytauto laikais glazūruota statybinė keramika Lietuvoje dirbusiems meistrams buvo ne naujiena. To meto statybose buvo naudojamos glazūruotos grindų plytelės, krosnių kokliai.

Vytautas beveik ketverius metus (1382–1384 ir 1390–1392 m.) yra praleidęs Prūsijoje. Jis turėjo progos asmeniškai susipažinti su ordino fortifikacine architektūra. Marienburgo aukštutinės (Hohschloss) pilies pastatų stogai buvo su žalios ir geltonos spalvos glazūruotų čerpių ornamentais (*Riestra, 1998, p. 225*). Vidurinės pilies (Mittelschloss) pastatų stoguose taip pat pasitaiko žalios spalvos glazūruotų čerpių. Marienburgo pilies gotikai labiausiai pasisekė. Po 1457 m. Marienburgas tampa neberekšmingo Lenkijos karalystės administracinio vieneto centru, o pilis – viena iš daugelio valdovų rezidencijų. Todėl Marienburgo pilis be didesnių pasikeitimų iki mūsų dienų yra išlaikiusi savo pirmines gotikines formas.

Karalių rūmai Krokuvoje mažiau tinkami palyginimui. XIV a. viduryje, valdant Kazimierui Didžiajam, jie įgijo gotikines formas, tačiau jau XVI a. pr. Žygimanto Senojo buvo perstatinėjami naujesniu – renesanso stiliumi. Net 1610 m. Zigmantui III Vazai perkėlus sostinę į Varšuvą, Vavelio rūmai liko svarbi valdovų rezidencija, kurioje vyko karūnavimo (vainikavimo) iškilės, todėl jų dalys buvo perstatomos baroko stiliumi. Tai gi gotikinis Karalių rūmų vaizdas gerokai pakito dėl vėlesnių statybų. Be abejo, pakito ir stogų dangos.

Vilniaus aukštutinės pilies pastatai nukentėjo 1530 m. gaisro metu, rytinis pastatas (matyt, ir kiti pastatai – G. R.) nebuvo remontuojamas (*Drėma, 1991, p. 83*). Tai netiesiogiai patvirtina jau minėtos XVI a. M. Strykovskio žinios bei XVII a. vid. F. Getkanto plano duomenys. Čerpių stogai galėjo tarnauti ir šimtą metų, todėl labai tikėtina, kad XV a. pr. išpuošti Aukštutinės pilies stogai galėjo tarnauti iki XVI a. pr. Žygimanto Senojo laikais, XVI a. pr., Valdovų rezidencija neabejotinai buvo renesanso stiliumi perstatyti bei išplėsti rūmai (nuo 1530 m. gaisro nenukentėjo) Žemutinėje pilyje, todėl nebuvo jokio poreikio remontuoti Aukštutinės pilies pastatus. Vilniaus aukštutinė pilis, kaip ir Marienburgo, nustojo savo reikšmės renesanso epochoje, o Vilniaus žemutinės pilies, kaip ir Krokuvos, svarbesnieji pastatai buvo nuolat perstatinėjami iki pat XVIII a. pab.

Glazūruota architektūrinė keramika labai išplitusi arabų kultūros įtakos kraštuose. Ispanijos vėlyvoji gotika koegzistavo su maurų architektūros šedevrais, kurių statyboje plačiai naudotos glazūruotos keramikos eksterjero bei interjero detalės. Ispanijos (XIII a. Aragono) Teruelio (Teruel) miesto katedros (1257–1258 m.) stogai dengti žalios spalvos glazūruotomis lovinėmis čerpėmis (*Borngässer, 1998, p. 279*). Vokiečių Švč. Mergelės Marijos ligoninės Palestinoje ordinas bent iki 1291 m. (Sen Jean d'Akro (Akros) tvirtovės kritimo) turėjo betarpišką kontaktą su arabų kultūra. 1309 m. Didysis magistras Zygfridas von Feuchtwangenas perkėlė ordino sostinę iš Venecijos į jau pastatytą Marienburgo konventą (Aukštutinę pilį).

Lovinės čerpės (literatūroje kitomis kalbomis dažniausiai vadinamos vienuolyno tipo čerpėmis arba tiesiog – vienuoliais) Lietuvos teritorijoje pasirodė finaliniame savo formos raidos etape – XIV a. Panašios konfigūracijos čerpių ištakos slypi Antikoje (*Трысов, 1986, p. 187*). Antikinio pasaulio paribyje, Kaukazo Albanijoje, tokios čerpės jau buvo naudojamos IV–III a. pr. Kr. (*Graudonis, 1996, p. 91*). Jų forma tik nežymiai evoliucionavo Europos civilizacijos lopšyje – Viduržemio jūros regione, taip pat arabų pasaulyje. Lovinės čerpės Vidurio Europoje pasirodo tik XI a. Pabaltijyje, XIII a. tokio tipo čerpių stogu uždengiama Rygos katedra ir Vecdolės pilis. Matyt, jau tuo metu šio tipo čerpės buvo naudojamos ir Turaidos pilyje (*Гraudонис, 1988, p. 27*). Panašios formos čerpėmis XIV a. pab. – XV a. pr. buvo dengti Lydos pilies bokštų stogai. Novgorode tokios čerpės buvo naudojamos XIV–XVI a. (*Трысов, 1986, p. 187*). Svarbu pastebėti, kad į rytus nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Maskvoje, lovinės čerpės nebuvo naudojamos (*Розенфельд, 1968*). Lovinių čerpių plitimas Rytų Europoje glaudžiai susijęs su gotikos stiliaus architektū-

ros plitimu. Dėl gotikos paplitimo rytinės ribos tebe diskutuojama. Istoriografijoje šiuo klausimu yra išsakyta nemaža nuomonių, deja, dažnai priklausomų nuo autorių politinių pažiūrų. Tačiau net neišskiriant nė vieno autoriaus teiginių, Maskvos Didžioji Kunigaikštystė lieka gotikos architektūros poveikio nuošalyje. Čia svarbu pastebėti, kad Didžiojo Naugardo respublikos, palaikiusios plačius prekybinius santykius su Vakarais, mūro architektūrą stipriai veikė gotika (*Rėklaitis, 1999 b, p. 34*).

LDK fortifikacinė architektūra darė nemažą įtaką platesniam Rytų Europos regionui. Pavyzdžiui, Kijeve buvusi gotikinė Lietuvių pilis su visais jos prietaisais nuversta XVII a. (*Rėklaitis, 1999 b, p. 34*).

Kada gotikinių pastatų stogus dengiančios lovinės čerpės pradėtos glazūruoti? Į šį klausimą padėtų atsakyti tolesni tyrimai. Ko gero, pirmos glazūruotos čerpės Lietuvoje XIV a. pab. panaudotos dengiant Jogailos statytos Katedros Vilniaus pilyje stogą. XV a. pr. svarbiausių regiono pilių – Marienburgo ir Vilniaus stogai buvo papuošti glazūruotomis čerpėmis. Be jokių abejonių, jau 1429 m. suvažiavimo metu Lucko aukštutinės pilies rūmų stogas buvo dvišlaitis lovinių čerpių, puoštas žalios spalvos glazūruotų čerpių ornamentais (*Малевская, 1999, p. 91*).

Dar prieškarium dailininkas A. Pressas, darydamas Kauno kunigų seminarijos Šv. Jurgio bažnyčios nuotrauką, ant jos lubų rado 5 žalios spalvos glazūruotą padengtą „tupinčios gūbės išvaizdos“ čerpes, pagamintas „paprasto plokščių gotiko čerpių dirbėjo“, preliminariai datuotas XVI a. pr. (1504 m.?) (*L. Ž., 1924, p. 3*). Iš šio lakoniško pranešimo neaišku, ar tai būtų lovinių, ar plokščiųjų čerpių. Taip pat neaišku, kokio tipo glazūruotomis čerpėmis išsiskiria Kauno senamiesčio archeologiniai radiniai (*Jučienė, 1978, p. 57*). Galima manyti, kad glazūruotų čerpių atsiradimui Kauno architektūroje turėjo įtakos vokiečių kilmės miestiečiai, Hanzos pirkliai. Klaipėdoje jau XV–XVI a. plokščiosios čerpės glazūruojamos žalios spalvos glazūru. XVII–XVIII a. Klaipėdoje olandiško tipo čerpių paviršius buvo padengiamas tamsiai žalios spalvos glazūru. Glazūru dažnai buvo redukuojama, todėl čerpių paviršiai įgaudavo juosvą atspalvį. Kai kada glazūros dėmėmis gūbriuose buvo žymimi vienos serijos gaminiai arba būdavo glazūruojami jau paženklinoti gūbriai (*Žulkus, 1979, p. 40, 41*). LDK metropolijoje – Vilniaus pilyje XIV a. pab. – XV a. pr. atsiradę glazūruotų čerpių ornamentai turėjo ir vėlesnį tęsinį mieste – Vyskupų rūmų stogas buvo gotikinių lovinių neglazūruotų ir žalios spalvos glazūru padengtų čerpių. Renesanso laikotarpiu rūmai galėjo turėti žalios, geltonos ir žydros glazūros spalvos plokščiųjų čerpių stogą (*Luchtanienė, 1997, p. 8, 9*).

padengtų čerpių. Renesanso laikotarpiu rūmai galėjo turėti žalios, geltonos ir žydros glazūros spalvos plokščiųjų čerpių stogą (*Luchtanienė, 1997, p. 8, 9*). Vienas ryškiausių pavyzdžių Europoje – daugiaspalvių plokščiųjų čerpių stogas, puošiantis gotikinę Šv. Stepono katedrą Vienoje (*Riestra, 1998, p. 205*). Vilniaus pilies teritorijos renesansiniai pastatai (Valdovų rūmai, arsenalas), skirtingai nuo gotikinių, dengtų dvišlaičiais stogais, turėjo atikus, todėl nebuvo jokio poreikio glazūruoti už atiko paslėptas plokščiąsias čerpes.

Nors ordino ekspansija Pabaltijyje stabdė Lietuvos vystymąsi, kartu darė ir nemažą kultūrinę įtaką.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Annalista Thorunensis, 1886. Franciscani Thorunensis Annales Prussici // Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1886. T. 3, S. 57–316.
- Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.,** 1991. Trakų miestas ir pilys. Istorija ir architektūra. Vilnius, 1991.
- Budreika E.,** 1971. Aukštutinė pilis // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 50–58.
- Borngässer B.,** 1998. Architektur der Spätgotik in Spanien und Portugal // Gotik. Architektur. Skulptur. Malerei. Köln, 1998, S. 266–299.
- Borovskis J.,** 1941. Trakų salos pilis kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija, atliktų konservacinių darbų šviesoje // Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1, p. 199–242.
- Caune A.,** 1982. Jumta seguma materiāli Bauskas pili (15–17 gs.) // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnografu 1980/81 gada pētījumi rezultātiem. Rīga, 1982, lpp. 55–60.
- CEV, 1882. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 collectus opera Antonii Prohaske // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae 1882. T. 6.
- CDCV, 1948. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioceseos Vilnensis (1387–1507). Leid. J. Fijałek, Wł. Semkowicz. Kraków, 1948. T. 1.
- Chrzanowski T., Kornecki M.,** 1995. Pomorze wschodnie // Architektura gotycka w Polsce. Warszawa, 1995. T. 1, 2, s. 93–109.
- Detmar von Lübeck,** 1866. Die Chronik Detmar's von Lübeck // Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1866. T. 3, S. 57–237.
- Długosz J.,** 1876. Historiae Polonicae. Cracoviae, 1876. T. 3.
- Drėma V.,** 1991. Dingęs Vilnius. Vilnius, 1991.
- Graudonis J.,** 1996. Turaidas pils kārniņi // Arheoloģija un etnografija. Rīga, 1996. T. 18, lpp. 89–92.

XV a. pr. žalios spalvos glazūruotų čerpių ornamentais puošti Vilniaus aukštutinės pilies pastatų stogai – savotiškas priminimas apie neįvykusį vainikavimą ir apie Vytauto nuopelnus perstatant Aukštutinę pilį. Rytų Europos regiono mastu tai buvo vienas pirmųjų bandymų glazūruotomis čerpėmis dekoruoti pastatų stogus.

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkoju Vytautui Abramauskui, dr. Napoleonui Kitkauskui ir habl. dr. Adolfui Tautavičiui už visokeriopą pagalbą parengiant šią publikaciją.

- Hermanas iš Vartbergės, 1991. Livonijos kronika // Livonijos kronikos. Vilnius, 1991, p. 153–208.
- Holubovičiai V. ir E.,** 1941. Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. Vilnius–Kaunas, 1941. T. 1, sąs. 2, p. 649–691.
- Johann von Posilge,** 1866. Johann's von Posilge, Officials von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419) // Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1866. T. 3, S. 79–388.
- Jučas M.,** 1971. Vilniaus pilys: rašytinės žinios // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 25–34.
- Jučienė I.,** 1969. Archeologinių kasinėjimų Gedimino kalno papėdėje (prie Pionierių rūmų) ataskaita už 1969 m. Vilnius, 1969 m. // PRI R. F 5. Nr. 408.
- Jučienė I.,** 1978. Senamiesčių tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais. Vilnius, 1978, p. 45–61.
- Kitkauskas N.,** 1989. Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra. Vilnius, 1989.
- Kitkauskas N.,** 1995. Naujausi Vilniaus pilių tyrimų duomenys – svarbus Lietuvos istorijos šaltinis // Lietuvių Katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai XV. Vilnius, 1995, p. 198–211.
- Klaczinski S. Z. (S. Z. Kł),** 1930. Góra Zamkowa // Kurjer Wileński. Wilno 1930, gruodžio 19 d., Nr. 293 (1935), s. 2.
- Klimas P.,** 1933. Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais) // Praeitis. Kaunas, 1933. T. 2, p. 92–157.
- Kraštas ir žmonės, 1988. Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. Vilnius, 1988.
- Kovrigina N., Legaitė R.,** 1956 a. Trakų Galvės ežero salos pilies archeologinių kasinėjimų dienoraštis. Trakai, 1956 // LII R. F.1, Nr. 42.
- Kovrigina N., Legaitė R.,** 1956 b. Trakų salos pilies

tyrinėjimo darbų, susijusių su žemės kasimu, atliktų 1956 m. vasaros sezono, ataskaita. Trakai, 1956 // LII R. F. 1. Nr. 165.

Kuncevičius A., 1993. Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius // Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Duisburg, 1993.

L. A., 1936. Skandalas Vilniaus Gedimino kalne // Lietuvos aidas. Kaunas, 1936, lapkričio 27 d., Nr. 548, p. 3.

Lasavickas S., 1977. Vilniaus Aukštutinė – Gedimino pilis. Buvusio stovio eskizinė rekonstrukcija // PRI R. F. 2. Nr. 86–88.

Lisanka A., 1984. Vilniaus Gedimino pilies kalno tyrinėjimai 1982 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais. Vilnius, 1984, p. 25–26.

Luchtanienė D., 1997. Reprezentacinių rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai // Statyba ir architektūra. Vilnius, 1997, Nr. 6, p. 8–10.

L. Ž., 1924. Archeologinis radinys // Lietuvos žinios. Kaunas, 1924, gegužės 11 d., Nr. 107, p. 3.

L. Ž., 1999. „Pornografija“ Gedimino kalne? // Lietuvos žinios. Vilnius, 1999, liepos 1 d., Nr. 151 (9364), p. 3.

Mikulionis S., 1968. Trakų salos pilis. Generalinis restauracijos projektas // PRI R. F. 2. Nr. 50–61.

Navickaitė O., 1952. 1952 m. archeologinių stebėjimų, Trakų salos pilyje dienoraštis. Trakai, 1952 // LII R. R. 1. Nr. 16.

Navickaitė O., 1960. Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius, 1960. T. 2, p. 69–80.

Patkauskas S., 1980. Archeologinių tyrimų Gedimino kalno vakarinėje pašlaitėje 1979 metais ataskaita. Vilnius, 1980 // PRI R. F. 5. Nr. 2328.

Rackevičius G., 1995. Aukštutinės pilies archeologinių tyrimų ataskaita. 1995m. Vilnius, 1995m. // LII R. F. 1. Nr. 2458.

Rackevičius G., 1997. Vilniaus žemutinės pilies teritorijos žvalgomųjų archeologinių tyrimų 1997 m. ataskaita. Vilnius, 1997 // LII R. F. 1. Nr. 2872.

Rackevičius G., 1998. Vilniaus žemutinės pilies Radvilų rūmų (III oficinų) teritorijos archeologinių tyrimų 1997 m. ataskaita. Vilnius, 1998 // LII R. F. 1. Nr. 2871.

Rackevičius G., 1999. Vilniaus žemutinės pilies Radvilų rūmų (III oficinų) ir Pilies kalno vakarinės atraminės sienos teritorijos archeologinių tyrimų 1998 m. ataskaita. Vilnius, 1999. T. 1, 2 // LII R. F. 1. Nr. 3190 (1 d.), 3191(2 d.).

Rackevičius G., 2000. Vilniaus žemutinės pilies Radvilų rūmų (III oficinų) ir Pilies kalno vakarinės

atraminės sienos teritorijos archeologinių tyrimų 1999 m. ataskaita. Vilnius, 2000 // LII R. F. 1. Nr. 3384.

Rėklaitis P., 1999 a. Du Vilniaus vaizdai XVI–XIX amžių grafikoje // Prarastosios Lietuvos pėdsakų paieškant. Vilnius, 1999, p. 189–205.

Rėklaitis P., 1999 b. Gotikos architektūros rytinė riba ir Lietuva // Prarastosios Lietuvos pėdsakų paieškant. Vilnius, 1999, p. 27–35.

De la Riestra P., 1998. Architektur der Gotik in den „deutschen Landen“ // Gotik. Architektur. Skulptur. Malerei. Köln, 1998, S. 190–235.

Sliesoriūnas F., 1980. Gedimino aikštė Vilniuje. Vilnius, 1980.

Strykowski M., 1846. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa 1846, T. 2.

Schmid B., 1928. Schloß Marienburg in Preußen. Berlin, 1928.

Tautavičius A., 1960. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius, 1960. T. 2, p. 3–48.

Tautavičius A., 1969. Vilniaus pilies kokliai (XVI–XVII a.). Vilnius, 1969.

Tebelškis P. Gedimino kalno vakarinėje papėdėje 1977 metais vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1978 // PRI R. F. 5. Nr. 1797.

Ygandas Marburgietis, 1999. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999.

VŽP, 1991. Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1989 m. tyrimai). Vilnius, 1991. T. 2.

VŽP, 1999. Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1994–1995 m. tyrimai). Vilnius, 1999. T. 4.

Wigand von Marburg, 1863. Die Chronik Wigands von Marburg // Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1863. T. 2, S. 453–662.

Žulkus V., 1979. XV–XVIII amžių statybinė keramika // Architektūros paminklai. Vilnius, 1979. Nr. 5, p. 37–43.

Граудонис Я., 1988. Черепича всегда молода // Наука и техника, Москва, 1988. Nr. 1, с. 26, 27.

Малевская М. В., 1999. Дворец в верхнем замке Луцка в. // Государственный эрмитаж. Средневековая архитектура и монументальное искусство. Санкт Петербург, 1999, с. 87–91.

Розенфелд Р. Л., 1968. Московское керамическое производство. Москва, 1968.

Тихомиров М. Н., 1952. Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки. Москва, 1952. Т. 40, с. 214–259.

Трусов О. А., 1986. Беларуская черепича XIV–XVIII вв. // Советская археология, Москва, 1986. Nr. 3, с. 186–191.

THE ROOFS OF VILNIUS UPPER CASTLE IN THE EARLY 16th CENTURY

Gintautas Rackevičius

Summary

The tiled roofs of Vilnius Upper Castle and the development of them are closely bound with an appearance of stone buildings within the territory of the castle and a development of architectural forms. The data of written sources on the stone buildings of Vilnius Castle are too late and non-informative. The earliest inform on the stone house within the territory of the Castle, given as a gift to Bishop of Vilnius by Jogaila, was dated only 1387. The earliest iconographic source on the base of earlier drawn original was printed only in 1581. The earliest plan, where the buildings of the Upper Castle were presented as well, was made in 1648. After a generalization of the data of few historical sources, the iconography and architectural research, it may be supposed that in the second half of the 14th century – the early 15th century the roofs of the eastern building of the Upper Castle, three towers, the northern gate and the Saint Martin Church (if it was not situated over the northern gate) as well as the galleries at the protective walls were covered by tiles.

On an analysis of the material of the recent archaeological research of the Castle Hill, one's attention is caught by the considerable group of finds – more than a hundred of fragments of Gothic trough-shaped tiles with their external side covered by green glaze. Only a small part of them was found on the performance of various building works on the site of Castle Hill. The most part of the coloured tiles was found in the surface layers of the hillsides (especially in the western one). Such stratigraphic situation may be explained by land works on the construction of fortress within the territory of Vilnius Castle in the early 19th century, when a considerable part of the cultural layer of the Upper Castle was simply pushed down along the hillside. Also in the first half of the 20th century the Castle "ordering" works often were performed in winter and without a proper supervision, so a part of destruction layers and breaks of tiles slipped down the hillside.

According to the information of written sources, the buildings of the Upper Castle suffered considerably on the fire in 1419. The restoration of the Castle after the fire is bound with the personality of Vytautas the Grand. It is doubtful that roofs of building of the Upper Castle could be covered with glazed green tiles before the last attack of Vilnius Castle by Crusaders in 1402. Vytautas spent almost four years (1382–1384 and 1390–1392) in Prussia. He had a possibility to get to know the fortification architecture of the Order. Probably, he was greatly

impressed by the ornaments of yellow and green glazed tiles of the roofs of building of Marienburg Castle and the Upper Castle of Vilnius was restored after the fire according to this example. It seems that after the fire Vytautas elected as his residence the eastern building on the Castle Hill and the hall on the second floor of the building was used for representation as well. On a preparation for the crowning in autumn 1430 the hall on the second floor of the eastern building of the Upper Castle, which was the largest hall (10x30 m) within the whole territory of Vilnius Castle. Could be used. Its area was only a little less than the area of the hall of the Great Master's Palace (15 x 30 m) in Marienburg the closest capital of that time and much bigger than the area of the hall of the Duke Palace of the Trakai Island Castle (10x 21 m). Sorry, it is hard to perform a detailed comparison of the halls of Vilnius, Trakai and Marienburg Castles because of various degrees of preservation of them.

In the early 16th century, when the renaissance flat tiles were started to use for roofing, the residence of the Sovereigns, undoubtedly, was situated in the Palace of the Lower Castle. In the 16th century a ruination of buildings of the Upper Castle started. Up to the early 17th century a prison for noblemen was situated in the Upper Castle. In the axonometric part of the plan developed in 1648 the buildings of the Upper Castle are already shown without roofs. The Upper Castle was used as a fortress for a last time on the invasion of Moscow in 1655–1661. According to the data of the archeological research in 1940, it may be supposed that the roof of the northern tower of the Upper Castle was covered with Gothic (trough-shaped) tiles.

So, applying the method of deduction after a generalization of the data of historical sources, iconography, architectural and archeological research it may be supposed that in the early 15th century the roofs of buildings of Vilnius Upper Castle were decorated with green glazed tiles.

Although the expansion of the Order in Baltic lands hampered the development of Lithuania, but a considerable cultural influence of it took place as well. The roofs of buildings of Vilnius Upper Castle decorated with green glazed tiles in the early 15th century present a specific reminder on the failed crowning as well as the merits of Vytautas in the reconstruction of Upper Castle. On the scale of Eastern Europe it was one of the first tries to decorate roofs of buildings with glazed tiles.

Translated by Inita Tamošiūnienė

THE LIST OF TABLES

Table 1. The quantitative distribution of fragments of trough-shaped tiles in the layers of the Castle mountain and its slopes (according to the results of narrow-scale research in 1969–1999)

Table 2. The quantitative distribution of fragments of trough-shaped tiles in the layers of the Western slope of the Castle mountain. (according to the results of the research of 400 m² area in 1998–1999)

Translated by Inita Tamošiūnienė

КРЫШИ ВЕРХНЕГО ЗАМКА ВИЛЬНЮСА В НАЧАЛЕ XV В.

Гинтаутас Рацкявичюс

Резюме

Черепичные крыши Верхнего Замка Вильнюса и их развитие тесно связаны с появлением каменных зданий на территории Замка и развитием их архитектурных форм. Данные письменных источников о каменных зданиях Вильнюсского Замка являются слишком запоздалыми и неинформативными. Наиболее раннее известие о каменном доме на территории Замка, подаренном Йогайлой епископу Вильнюса, датировано лишь 1387 годом. Наиболее ранний иконографический источник с ранее нарисованного оригинала был отпечатан только в 1581 году. Первый план, на котором были изображены и здания Верхнего Замка, был составлен в 1648 году. После обобщения немногочисленных данных исторических источников, иконографии и архитектурных исследований можно предположить, что во 2-й пол. XIV – начале XV в.в. крыши восточного здания, трёх башен, северных ворот и костёла Св. Мартина (если он не был расположен выше северных ворот) Верхнего Замка, а также галерей у оборонительных стен были покрыты черепицей.

При анализе материалов археологических исследований Замковой горы за последние годы бросается в глаза значительная группа находок – более ста фрагментов готической черепицы, имеющей форму жёлоба, внешняя сторона которой покрыта зелёной глазурью. Лишь незначительная часть их была найдена во время различных строительных работ у Замковой горы. Большая часть цветной черепицы была найдена в поверхностных слоях склонов горы (особенно западных). Такое стратиграфическое положение можно объяснить тем, что при сооружении крепости на территории Вильнюсского Замка в начале XIX века на Замковой горе проводились нивелиационные работы и значительная часть культурного слоя была просто сброшена вниз под откос. Даже и в 1-й половине XX века работы по приведению в "порядок" Замковой горы зачастую велись зимой и без надлежащего надзора, поэтому часть слоёв развалин, в том числе и обломки черепицы, сползли вниз по откосу.

Из письменных источников известно, что здания Верхнего Замка сильно пострадали во время пожара в 1419 году. Восстановление Замка после пожара связано с личностью Витаутаса Великого. Вряд ли крыши зданий Верхнего Замка могли быть украшены орнаментами из глазурованной черепицы зелёного цвета до последнего нападения крестоносцев на Вильнюсский Замок в 1402 году. Витаутас почти четыре года (1382–1384 г.г. и 1390–1392 г.г.) провёл в Пруссии. У него была возможность лично ознакомиться с фортификационной архитектурой Ордена. По-видимому, на Витаутаса произвели большое впечатление орнаменты из глазурованной черепицы жёлтого и зелёного цвета на крышах зданий Мариенбургского Замка, и перестройка Вильнюсского Верхнего Замка после пожара 1419 года велась по этому образцу. Видимо, после пожара Витаутас в восточном здании Замковой горы основал свою резиденцию, а зал на втором этаже здания был предназначен и для репрезентаций. При подготовке к коронации, намеченной на осень 1430 года, зал на втором этаже восточного здания Верхнего Замка, который в то время был самым большим по площади (10x30 м) залом на всей территории Вильнюсского Замка, мог быть использован как зал для торжеств. По своей площади он не намного уступал залу (15x30 м) Великого Дворца Магистров Мариенбургского Замка – ближайшей столицы того времени, – и превосходил светлицу (10x21 м) Княжеского Дворца Тракайского Островного Замка. К сожалению, из-за различной степени сохранности залов Вильнюсского, Тракайского и Мариенбургского Замков трудно провести более глубокое сравнение их.

В начале XIV века, когда крыши начали покрывать плоской черепицей нового типа, резиденция владык, без сомнения, находилась во дворце Нижнего Замка. В XIV веке здания Верхнего Замка начали рушиться. До начала XVII века в Верхнем Замке находилась действующая боярская тюрьма. В аксонометрической части плана 1648 года здания Верхнего Замка изображены без крыш. В последний

раз Верхний Замок использовался в качестве крепости при инвазии москвичей в 1655–1661 г.г. По данным археологических исследований 1940 года можно полагать, что до середины XVII века крыша северной башни Верхнего Замка была покрыта готической (жёлобообразной) черепицей.

Итак, действуя методом дедукции, после обобщения данных исторических источников, иконографии, архитектурных и археологических исследований можно считать, что крыши зданий Верхнего Замка Вильнюса были украшены орнаментами из глазурованной черепицы зелёного цвета.

СПИСОК ТАБЛИЦ

Таблица 1. Количественное распределение фрагментов жёлобообразной черепицы в слоях Замковой горы и её склонов (по результатам исследований небольшого объёма в 1969–1999 г.г.)

Dr. Gintautas Rackevičius
Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“,
Katedros a. 3a. LT-2600 Vilnius. Tel. 61 91 40.

Хотя экспансия Ордена в Прибалтике тормозила развитие Литвы, тем не менее она оказывала и значительное культурное влияние. Крыши зданий Верхнего Замка Вильнюса начала XV века, украшенные орнаментом из глазурованной черепицы зелёного цвета, являются своеобразным напоминанием о несостоявшейся коронации и о заслугах Витаутаса в перестройке Верхнего Замка. В пределах региона Восточной Европы это было одной из первых попыток декорирования крыш зданий глазурованной черепицей.

Таблица 2. Количественное распределение фрагментов жёлобообразной черепицы в слоях западного склона Замковой горы (по результатам исследований площади в 400 м² в 1998–1999 г.г.)

Перевела Инита Тамошюнене

MITTELALTERLICHE GLASSPIEGELFUNDE IN RIGA

ANDRIS CAUNE

Obwohl Spiegel in Europa schon seit der Antike bekannt sind, werden ganze Stücke in archäologischen Ausgrabungen nur selten gefunden. Im alltäglichen Leben wurden Spiegel auch von skandinavischen Völkern in der Wikinger-Zeit verwendet, aber im Baltikum, darunter auch in Lettland, sind keine so frühe Funde bekannt. Der älteste Spiegelfund in diesem Territorium ist ein Glasspiegel in hölzerner Einrahmung, der in einer mittelalterlichen Schicht während der Ausgrabungen in Riga 1976 gefunden worden ist (Caune, 1983, s. 110). Vielleicht wäre er noch immer als der einzige Fund im Baltikum erwähnt, aber die deutsche Forscherin Ingeborg Krueger hat 1990 ihren Beitrag über mittelalterliche Glasspiegel in Europa veröffentlicht (Krueger, 1990). In ihrer umfangreichen Forschung hat sie sowohl schriftliche Quellen und alte Zeichnungen, als auch Gegenstände aus mittelalterlichen Sammlungen der Museen Europas und archäologische Funde einiger Städte verwendet. Die Autorin hat eine Übersicht über das Verwenden der Spiegel im alltäglichen Leben des Mittelalters gegeben, sowie auch zum ersten Mal die Formen der Einrahmungen der Spiegel zusammengefasst.

Während der Ausgrabungen kann man nur selten ganze unzerstörte Gegenstände des alltäglichen Leben des Mittelalters finden. Meistens begegnet man nur Fragmente solcher Altertümer, weil die Stücke schon in der Vergangenheit zerbrochen und im Abfall geworfen wurden. Darum war es unmöglich, die im Boden in Riga gefundenen Fragmente der ehemaligen Spiegel zu identifizieren, weil ihre ganze Form unbekannt war. Besonders unmöglich war es darum, weil an den hölzernen Einfassungen keine Glasstücke der Spiegel erhalten geblieben waren. Man muss der Erkenntnis von I. Krueger völlig zustimmen, dass jetzt, wenn die Formen der Spiegel bekannt sind, auch die Zahl der Spiegelfunde in den Ausgrabungsmaterialien anderer mittelalterlichen Städte zuwachsen wird (Krueger, 1990, s. 292). Davon, dass diese Erkenntnis richtig ist, zeugt auch der unlängst publizierte Beitrag

über die Funde der mittelalterlichen Spiegel im alten Russ von Jelena Ribina (Рыбина, 1999, с. 101–121).

Auch im Rigaer archäologischen Material kann man jetzt ausser dem einzigen oben erwähnten Spiegel noch drei Stücke – eine metallene und zwei hölzerne Spiegelrahmen feststellen. Weiter wird jeder von diesen vier Stücken eingehender besichtigt.

Ein Glasspiegel mit vierkantiger hölzernen Einrahmung wurde 1976 während der archäologischen Ausgrabungen in Riga in der Ūdensvada-Strasse Nr 1 gefunden (Caune, 1977, s. 23). Dieser Ausgrabungsplatz ist ein Teil von einem grossen Forschungsobjekt auf der Ecke der Peldu – und Ūdensvada-Strasse gewesen, wo man viele wichtige Zeugnisse von der materiellen Kultur der Rigenser erworben wurden. Inventarnummer des gefundenen Glasspiegels ist im Aufbewahrungsort – Institut für Geschichte Lettlands: VI 193/1758 (Abb. 1).

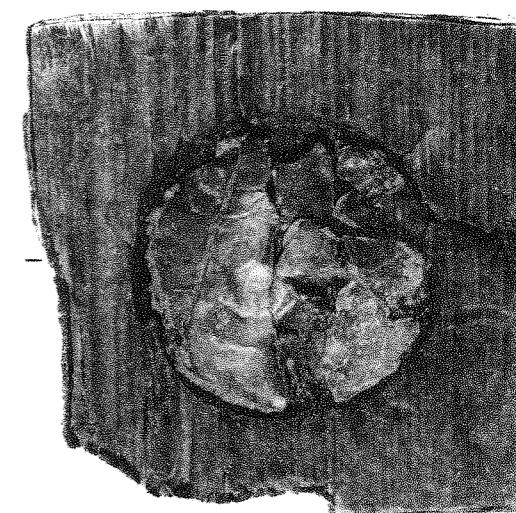

Abb. 1. Glasspiegel in vierkantiger Einrahmung aus Holz, gefunden in Riga Ūdensvada-Strasse. Institut für Geschichte Lettlands, Inventar – Nr. VI 193/1758.